

*Товма М. І., кандидат психологічних наук,
заступник начальника Академії внутрішніх
військ МВС України по роботі з особовим
складом (м. Харків)*

СТАЖУВАННЯ КУРСАНТІВ АКАДЕМІЇ ВВ МВС УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ

У статті проведений соціально-психологічний аналіз стажування курсантів Академії ВВ МВС України у військових частинах внутрішніх військ. Розглянуто проблеми адаптації особистості майбутнього офіцера, які обумовлені соціально-психологічними чинниками під час стажування у військовій частині. Виявлено причини порушень адаптаційного процесу курсанта у військовому середовищі. Запропоновано шляхи вирішення проблем організації та проведення стажування курсантів у військових частинах внутрішніх військ МВС України.

В статті приведен соціально-психологический анализ стажировки курсантов Академии ВВ МВД Украины в воинских частях внутренних войск. Рассмотрена проблема адаптации личности будущего офицера, которая обусловлена социально-психологическими факторами во время стажировки в воинской части. Выявлены причины нарушений адаптационного процесса курсанта в военной среде. Предложены пути решения проблем организации и проведения стажировки курсантов в воинских частях внутренних войск МВД Украины.

Social-psychological analysis of internship of future officers of the Academy of the Interior Troops of the MIA of Ukraine in military units of the Interior troops is revealed in the article. The problem of adaptation of personality of a future officer, which is conditioned by social-psychological factors during internship in a military unit is considered. Failures reasons of adaptation process of future officers in a military environment are exposed. Variants for solving problems of organization and performance of internship of future cadets in military units of the Interior Troops of the MIA of Ukraine are offered.

Постановка проблеми. Проблема взаємодії особистості військового фахівця та професійного середовища останнім часом привернула значну увагу психологів-науковців. Ця проблема стає ще більш актуальною стосовно силових структур, зокрема особового складу внутрішніх військ МВС України, який навіть у мирний час виконує службово-бойові завдання (СБЗ). За останні роки відбувся цілий ряд суттєвих змін у силових структурах української держави: процеси демократизації та гуманізації, інтегративні процеси до Європейського простору вплинули на зміст їх завдань, форми та методи їх реалізації. Відповідно, підвищилися вимоги до самої особистості правоохоронця, очевидна необхідність наявності особистісних професійних якостей, формування яких відбувається здебільшого у стінах вищого військового навчального закладу, тобто у курсантський період, коли на майбутнього фахівця впливає велика кількість соціально-психологічних чинників. Результат впливу цих чинників на особистість курсанта Академії ВВ МВС України може бути різним та характеризуватися стійкими станами дезадаптації, якщо особистість курсанта має низькі стресостійкість, адаптивність та інші психологічні якості. Ще більшого значення вищевказана проблема набуває під час стажування курсантів у військах, яке є обов'язковим. Під час стажування курсантів проблеми адаптації особистості ще більше

загострюються: з'являються нові соціально-психологічні умови, колектив, відносини на різних рівнях службової ієрархії, спонукають до суттєвого психологічного аналізу проблематики впливу стажування на військово-професійну адаптацію майбутнього офіцера. Протиріччя між рівнем засвоєних знань у ВНЗ та вимогами до професійного рівня курсанта-стажера, між особистісним комунікативним досвідом курсанта та дуже малим досвідом відносин начальник-підлеглий, між вимогою найскорішого включення у військово-професійну діяльність і відсутністю адаптивного досвіду. Тому дана проблема є сучасною та актуальною.

Аналіз наукових праць. Вирішенням проблем адаптації особистості різних категорій військовослужбовців активно досліджується сучасними українськими психологами. Так, В.С. Афанасенко І.І. Ліпатов, Л.Ф. Шестопалова, дослідили процес психологічної адаптації військовослужбовців до бойової діяльності [1]. В.М. Невмержицький визначив психологічні детермінанти адаптації військовослужбовців строкової служби [2]. Цікавим для нас є дослідження Н.А. Агаєва, який розглянув психологічні чинники адаптації військовослужбовців миротворчого контингенту [3]. Не менш актуальною є наукова проблема адаптації офіцерів-випускників, на яку звернув увагу В.Д. Кислий [4]. У той же час, треба визнати, що проблема адаптації курсантів вищих військових

навчальних закладів МВС України залишається малодослідженою психологічною наукою, хоча військові вчені і звертають увагу на процеси адаптації особистості до умов військової діяльності виходячи з психологічних аспектів. Так, Л.А. Кандибович та М.І. Дяченко, прийшли до висновку про те, що адаптація характеризується не лише пристосуванням людини до нових умов, але виражається... «головним чином у виробленні фіксованих способів поведінки, що дозволяють справлятися з труднощами» [5, с.25]. Заслужує уваги висновок вчених про те, що успішна адаптація обумовлена уміннями військовослужбовця досягати рівноваги внутрішнього стану та вимог середовища [5, с.26].

Як бачимо, проблема адаптації особистості курсанта до нового соціального середовища – військової частини під час стажування залишається невирішеною. Про це свідчить наявність стійких форм дезадаптації молодих офіцерів, які щойно прибули до військової частини для подальшого продовження військової служби після закінчення вищого військового навчального закладу. Зокрема, В.Д. Кислий у своєму дисертаційному дослідженні вказує: «дослідження, проведені у військах, переконливо доводять, що самоусунення від виконання обов'язків, відхилення від службових і моральних норм, міжособистісні конфлікти, ухилення від служби і навіть спроби суїциду спостерігаються в офіцерів-випускників на тлі стійкої соціально-психологічної дезадаптації» [4, с.2]. Треба визнати, що проблема адаптації військовослужбовця до військового середовища має свої коріння задовго до отримання першого офіцерського звання – у стінах вищого військового навчального закладу. Саме під час стажування курсанти вперше стикаються з безпосередньою практичною діяльністю у військах, яка пов'язана з більш суворішими умовами служби, більшим рівнем вимог до особистості військовослужбовця. Тобто, виникає необхідність ґрунтовного соціально-психологічного аналізу стажування курсантів у військових частинах.

Мета статті. Провести соціально-психологічний аналіз стажування курсантів Академії ВВ МВС України у військових частинах внутрішніх військ, який дозволить виявити причини порушень адаптаційного процесу курсанта у військовому середовищі на самому початку військової служби – тобто розглянути адаптацію особистості майбутнього офіцера, яка обумовлена соціально-психологічними чинниками під час стажування у військовій частині.

Виклад основного матеріалу. Сучасні військові вчені-психологи під поняттям «соціально-психологічна адаптація молодого офіцера» розуміють «складний соціально-психологічний процес, який полягає у взаємодії особистості молодого офіцера (вчорашнього курсанта) і нового соціального середовища (умов військової частини), під час якого узгоджуються потреби, мотиви та інтереси офіцера з вимогами військової частини» [6, с.4]. Але на наш погляд, розглядати проблему соціально-психологічна адаптації військовослужбовця (молодого фахівця) до умов військової частини необхідно не лише з моменту закінчення ВВНЗ, а з моменту отримання першого подібного досвіду, тобто зі стажування курсанта у військах.

На даний час за весь період навчання в Академії внутрішніх військ МВС України стажування курсантів проводиться двічі: на другому курсі на посадах молодших командирів та на випускному курсі (4 або 5 курсах у залежності від спеціалізації) на посадах за спеціальностями, за якими вони навчаються.

Аналіз останнього стажування 159 курсантів випускних курсів усіх факультетів Академії внутрішніх військ МВС України, які прибули до частин внутрішніх військ територіальних командувань та частин прямого підпорядкування на посадах за фахом навчання показав, що курсанти мають різні погляди на кількість та періодичність проведення стажувань, більшість курсантів вважають, що стажування необхідно проводити з другого курсу. Безсумнівно, разове стажування на посаді в одній військовій частині не дає достатнього уявлення про майбутню військову службу, коли після випуску молодий офіцер для подальшого проходження служби прибуває у частину, специфіка якої відрізняється від тієї, де був на стажуванні. У результаті у нього виникають адаптаційні проблеми, які проявляються у непорозумінні не лише з безпосередніми командирами, командуванням частини, а й з підлеглими. Виникає необхідність відповідних змін організації та порядку проведення стажування, що підтримує абсолютна більшість курсантів, особливо командного факультету.

Дедалі очевидним стає необхідність проведення щорічного стажування, починаючи з другого курсу, особливо це стосується курсантів командного факультету, через специфіку проходження служби у різних частинах внутрішніх військ за видами призначення (частини з охорони дипломатичних представництв та консульств іноземних держав, з охорони особливо важливих об'єктів, з конвоювання та екстрадиції, спеціальні моторизовані військові

Питання психології

частини міліції (СМВЧМ), підрозділи спеціального призначення тощо).

У курсантів немає однозначних поглядів на термін проведення стажування, але переважна більшість (близько 92,4 %) висловлює думку, що стажування необхідно проводити 1-2 місяця, що відповідає діючим термінам.

Зауважимо, що під час стажування до курсантів (96 %) взагалі було позитивне відношення офіцерів підрозділів військових частин. Курсанти, які проходили стажування у Північному та Кримському територіальних командувань (ТрК), не заявляли про будь-які проблеми, однак у 4 % респондентів іноді виникали різноманітні проблеми під час стажування в інших ТрК.

Ці проблеми умовно можна поділити на загальнодержавні, що пов'язані з недостатнім фінансуванням внутрішніх військ та місцеві, які, на нашу думку, повністю залежать від командування частин. До загальнодержавних відносяться: недостатнє матеріальне-технічне забезпечення військових частин (бракує автотранспорту для виконання СБЗ, перевезення особового складу та різноманітних господарчих вантажів та інше), не вистачає офіцерів ротної ланки (у зв'язку з невисокою заробітною платнею достатньо велика кількість молодих офіцерів звільняється з внутрішніх військ взагалі або переводиться в інші силові структури) тощо. Місцеві проблеми, з якими

найчастіше зустрічаються курсанти-випускники під час стажування, були такими: не вистачало навчальної літератури, оперативного ознайомлення з керівними документами, які регламентують повсякденну службово-бойову діяльність, недостатнє вміння деяких офіцерів підрозділів частин ТрК передавати свій професійний досвід, практично допомагати при проходженні стажування (спостерігається перекладання своїх функціональних обов'язків на курсантів-стажерів).

Як вказали курсанти, під час проведення стажування у військових частинах рівень їхньої професійної підготовки підвищився, вони здобули необхідні професійні навички за фахом. Самооцінка 82,9 % курсантів показала відповідність рівня професійної підготовки (за фахом) курсантів щодо готовності служби у військах. Однак проведений самоаналіз випускників показав, що 17,1 % курсантів ще не в повному обсязі адаптовані до виконання функціональних обов'язків у якості фахівців. Вони вважають, що рівень їхньої професійної підготовки на даний час поки що недостатній. Виникає питання, які ж чинники впливають на такий стан справ?

Проведене дослідження показало, що існують основні чинники, які найбільш негативно впливають на військово-професійну адаптацію офіцерів (рис. 1).

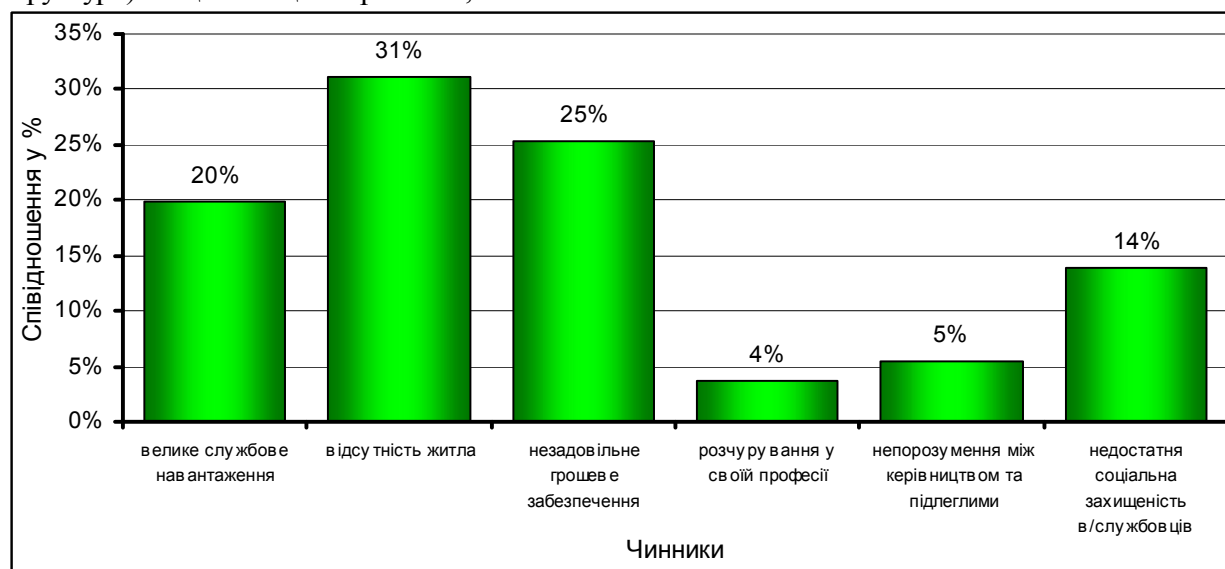

Рис. 1. Чинники, які найбільш негативно впливають на військово-професійну адаптацію молодого офіцера

До них відносяться: велике службове навантаження, відсутність житла, недостатнє грошове забезпечення, недостатня соціальна захищеність військовослужбовців, непорозуміння між керівництвом та підлеглими. Але переважна більшість випускників вважають, що найбільш вагомими негативними факторами є відсутність житла та недостатнє грошове забезпечення.

Переважна більшість курсантів вважає, що якість стажування залежить від рівня професіоналізму офіцерів, які передають їм практичний досвід у військах. Аналіз стажування показав, що 96 % курсантів вважають, що рівень професійної підготовки офіцерів підрозділів, де вони проходили стажування, високий, та у цілому достатній для виконання покладених на них службово-

Питання психології

бойових завдань. Однак існує невелика кількість офіцерів (до 5%), чий рівень фахової підготовки, за думкою курсантів, не зовсім відповідає сучасним вимогам. У зв'язку з цим постає важливе завдання щодо розподілу курсантів для стажування у кращі підрозділи, де командири мають великий професійний досвід та здатні його якісно передавати майбутнім офіцерам.

Відомо, що важливим елементом системи службово-бойової діяльності військовослужбовців являється морально-психологічне забезпечення особового складу. Саме тому курсанти звертають увагу на морально-психологічний клімат у військових колективах, взаємовідносини між військовослужбовцями. Зокрема, майбутні офіцери відмічають, що взаємовідносини між військовослужбовцями у військових частинах дружні, товариські (64%), в основному, мають позитивний характер (34%), однак близько 2% курсантів вважають, що є незадовільні взаємовідносини між військовослужбовцями в цих колективах.

Під час проходження стажування курсанти безпосередньо працювали з військовослужбовцями-контрактниками. З цієї категорією у 65% курсантів-випускників не було проблем, але у 27% виникали деякі непорозуміння, наприклад, вони вказували на слабку професійну підготовку даної категорії особового складу. На нашу думку, при роботі молодого офіцера з військовослужбовцями військової служби за контрактом проблеми виникають, перш за все, із-за двох бар'єрів у спілкуванні: віковому і професійному. Якщо подолання першого багато в чому залежить від особистісних морально-психологічних якостей та вмінь офіцера (мислення, характеру, волі тощо), то у професійному плані все набагато складніше. Раніше випускник вищого військового навчального закладу, що приходив

у війська, мав більший досвід та знання у військовій галузі по відношенню до військовослужбовця строкової служби, сьогодні молодий офіцер частіше має справу з контрактником: молодим, амбіційним, який має достатній професійний досвід у певній військовій спеціалізації. Таким чином, майбутній випускник вимушений адаптуватись до реальних, більш складних умов. На різницю у віці також накладається різний рівень професійної підготовки. Все це сильно позначається на відносинах між підлеглим і начальником. Військовослужбовець за контрактом з певним досвідом служби спочатку дивиться на молодого лейтенанта з високою, а той, в свою чергу, з недовірою. В таких випадках у військових колективах виникає напружена психологічна обстановка, конфлікти, які негативно впливають на якість виконання службово-бойових завдань. Авторитет такого командира в цих випадках є недостатнім, внаслідок чого втрачається якість впливу на військовослужбовця-контрактника. У зв'язку з цим, на нашу думку, багато проблем вирішуються, якщо молодий офіцер теоретично і практично підготовлений, відмінно знає свою справу.

Дослідження показало, що стажування було корисним (41%) та дуже корисним (59%) для курсантів перед їхньою професійною діяльністю у військах. Однак, після стажування у деяких курсантів (рис. 2), нажал, змінилося ставлення до правильності вибору професії офіцера внутрішніх військ: близько 7% випускників, які стажувалися у частинах Центрального (8%), Південного (11%), Східного ТрК (5%) та прямого підпорядкування (8%) вкрай незадоволені власним вибором професії, у 21% така впевненість знизилася, лише 48% впевнені у власному виборі, а у 24% респондентів ця впевненість зросла.

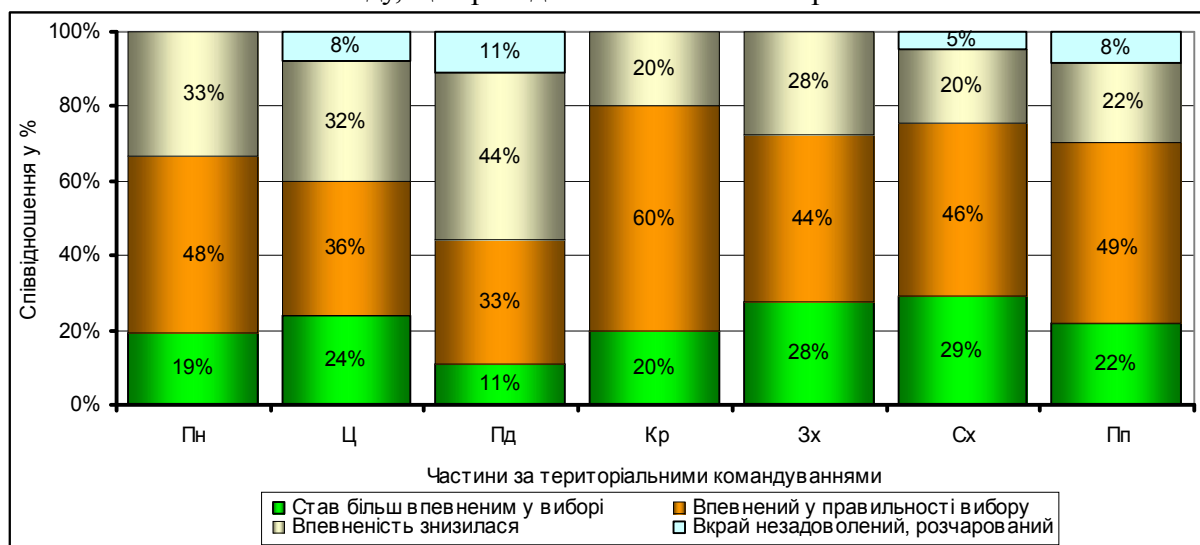

Рис. 2. Відношення до правильності вибору професії офіцера внутрішніх військ після проведеного стажування

Питання психології

Близько 74 % випусників відчують гордість за обрану професію офіцера внутрішніх військ, у той же час 20 % ставляться байдуже, а майже 6 % зовсім не відчують гордість за обрану професію. Лише 36 % випусників обов'язково порадили б отримати професію офіцера внутрішніх військ своїм рідним та товаришам, 39 % утрималися дати таку пораду, а 21 % ні за яких обставин не побажали б своїм близьким стати військовим.

У цілому результати проведеного стажування задовольняють практично всіх випусників (98 %), але 11 % курсантів, які проводили стажування у Південному ТрК, його результати зовсім не задовольняють.

Проведений соціально-психологічний аналіз стажування курсантів випусного курсу дозволило виявити деякі проблеми в організації та проведенні стажування у військових частинах внутрішніх військ, що впливають на військово-професійну адаптацію майбутнього офіцера та прийти до наступних **висновків**:

1. Вирішення психологічної проблеми військово-професійної адаптації курсантів потребує врахування специфіки проходження служби у різних частинах внутрішніх військ за типами призначення (частини з охорони дипломатичних представництв та консульств іноземних держав, з охорони особливо важливих об'єктів, з конвоювання та екстрадиції, СМВЧМ, підрозділи спеціального призначення тощо), тому стажування для курсантів доцільно проводити щорічно, починаючи з другого курсу, при цьому у частинах різного призначення.

2. Пропонується впровадити наступну схему стажування: 2-й рік навчання – командир

відділення; 3-й рік – командир взводу; останній рік навчання – стажування за спеціальністю.

3. На процес військово-професійної адаптації курсантів під час стажування впливає рівень професіоналізму офіцерів підрозділів, морально-психологічний клімат у військових колективах, взаємовідносини між військовослужбовцями. Розподіл курсантів для стажування необхідно здійснювати у кращі підрозділи військових частин, де командири мають великий професійний досвід та здатні його якісно передавати майбутнім офіцерам.

4. Для вирішення питань, які виникають при роботі з військовослужбовцями-контрактниками, молодому офіцеру потрібні знання нових підходів до навчання та виховання даної категорії. Необхідно розробити та впровадити у навчальний процес заняття з психології спілкування, навчання майбутнього офіцера основним принципом роботи з військовослужбовцями за контрактом.

5. На військово-професійну адаптацію майбутніх офіцерів негативно впливають перспективи зіткнутися з наступними проблемами: велике службове навантаження, відсутність житла, недостатнє грошове забезпечення, недостатня соціальна захищеність військовослужбовців, непорозуміння між керівництвом та підлеглими. Вирішенням цих проблем могло б стати підвищення мотивації та престижу військової служби для всіх категорій військовослужбовців внутрішніх військ шляхом надання реальних державних стабільних соціальних гарантій, направлених на покращення якості життя та служби.

Література

1. Ліпатов І.І. Психологічна адаптація військовослужбовців до бойової діяльності: навч. посіб. / І.І. Ліпатов, Л.Ф. Шестопалова, В.С. Афанасенко – Х.: ХВУ, 1999. – 148 с.
2. Невмержицький В.М. Психологічні детермінанти адаптації військовослужбовців строкової служби до особливих умов діяльності: дис. ...канд. псих. наук: 19.00.07 / Невмержицький Володимир Максимович. – К.: Військовий гуманітарний ін-т Національної Академії оборони України, 2002. – 231 с.
3. Агаєв Н.А. Психологічні чинники адаптації військовослужбовців миротворчого контингенту до діяльності в особливих умовах: дис. ...канд. психол. наук: 19.00.09 / Агаєв Назім Асафович. – К.: Національна академія оборони України, 2006. – 194 с.
4. Кислий В.Д. Особливості соціально-психологічної адаптації офіцерів-випусників до діяльності в особливих умовах: автореф. дис. ... канд. псих. наук: 19.00.09 / Кислий Віталій Дмитрович. – Х.: Харківський військовий університет, 2003. – 20 с.
5. Кандибович М.І. Военная психология и педагогика / Современная военная психология: хрестоматия / М.І. Кандибович, Л.А. Дяченко; сост. А.А. Урбанович. – Мн.: Харвест, 2003. – 576 с.
6. Каськов І.В. Організаційно-управлінські аспекти соціально-психологічної адаптації молодих офіцерів: автореф. дис. ... канд. псих. наук: 19.00.09 / Каськов Ігор Васильович. – Хмельницький: Національна академія державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, 2004. – 20 с.